

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบวร
The cultural tourism of wat sarod under bowon framework

ธัญญาภรณ์ โตชำนาญวิทย์

Thanyabhon Tochamnanvit^๑

พระเมธีวัชรบัณฑิต

Phra Medhivajarapundit^๒

พระครูปลัดอดิศักดิ์ วชิรปญโญ

Phrakrupalad Adisak Vajirapañño^๓

Received: May 29, 2024

Revised: June 6, 2024

Accepted: December 1, 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้ดำเนินการในรูปแบบอริยสัจจโมเดล ภายใต้กรอบการวิจัยตามบันได ๔ ขั้น สำหรับการตอบวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์บริบท สภาพปัญหา ความต้องการจำเป็น เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธสันติวิธีที่เอื้อและเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบวร เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสอบถาม แนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึก จัดประชุมสัมมนา วิชาการ สนทนากลุ่มเฉพาะ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๕๐ คน วิเคราะห์ข้อมูลเชิง คุณภาพ

ผลการวิจัย ๑) บริบทการท่องเที่ยวในปัจจุบันโดยความร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชน มีจุดแข็งระหว่างบวร “บ้าน วัด ราชการ” ส่วนสภาพปัญหามีการบริหารจัดการยังไม่เป็นระบบ

^๑ สันติศึกษา /มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย conflicttrend@gmail.com
Peace Studies, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

^๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, Mahachulalongkornrajavidyalaya
University, Thailand,

^๓ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, Mahachulalongkornrajavidyalaya
University, Thailand,

ขาดจุดบริการ ขาดการอำนวยความสะดวก ส่วนความต้องการให้วัดสารอดเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพราะเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเขตราชบุรีบวรณะ ๒) พุทธสันติวิธีที่เอื้อคือ หลักอริยสัจสี่ ๓) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดสารอด เรียกว่า BAIPHO Model มีองค์ประกอบอยู่ ๖ ประการ คือ B = Boss ผู้นำ A = Activity I = Information P = Peace ความสงบ H = Highlight โดดเด่น O = Owner ความเป็นเจ้าของ การศึกษาค้นคว้านี้ทำได้องค์ความรู้ใหม่ ๔ ส ได้แก่ ๑. สะอาด ๒. สะดวก ๓. สงบ ๔. สว่าง การพัฒนาการด้านกายภาพมีการก่อสร้างห้องน้ำและการตีเส้นถนน การพัฒนาทางด้านการอบรม มีการจัดมัคคุเทศก์รุ่น ๑ แก่นักเรียนวัดสารอด

คำสำคัญ : การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, วัดสารอด, กรอบบวร

Abstract

The article was based on Ariyasacca (the Four Noble Truths) model, under the 9-step research framework, to meet the research objectives. They are to analyze context, problems, needs, examine the Buddhist peace to develop and present the cultural tourism of Wat Sarod under Bowon framework. The tools used were questionnaires, in-depth interviews, academic seminars, focus group discussions, non-participant and participant observation. The key informants included 50 persons. The qualitative data were collected and analyzed using content analysis.

From the study, the following results were found: 1) The current tourism context involves cooperation between people in the community. The problems were the unsystematic management, lack of service points to provide facilitation to tourists. Wat Sarod is the center on the communities in Rat Burana District. 2) Ariyasacca (the four noble truths) are Buddhist peaceful means. 3) Tourism development in temple at Wat Sarod is called "Baipho Model" 6 components: "B" stands for Boss "A" stands for Activity "I" stands for Information "P" stands for Peace "H" stands for "highlight", "O" stands for ownership. The study yielded a new body of knowledge known as the "4 C":

cleanliness, convenience, calm, and clearness. The physical development was the building of restrooms and traffic line coating. The training development was the guide course, the first batch, to the students of Wat Sarod.

Keywords: The Cultural Tourism, Wat Sarod, Bowon framework

๑. บทนำ

ชุมชนต่าง ๆ มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน วัดจึงถือว่าเป็นสถาบันที่สำคัญเก่าแก่เป็นศูนย์กลางของชุมชนมาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล ปัจจุบันความสำคัญและบทบาทของวัดได้กลับค่อยๆ เริ่มหมดไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานที่บริเวณของวัดในเมืองได้กลายเป็นที่จอดรถ หรือแม้แต่วัดในชนบทบางแห่งเจียบเหงาเหมือนวัดร้าง ส่วนวัดที่ผู้คนให้ความสนใจหรือนิยมกลับกลายเป็นวัดที่เน้นพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ เน้นกราบไหว้ขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เหตุนี้เองทำให้วัตถุประสงค์ของการกำเนิดวัดเริ่มสูญหายไป เพราะเนื่องจากแต่เดิมนั้นวัดมีบทบาทในการเสริมสร้างสังคมให้เกิดสันติสุข โดยเฉพาะด้านการอบรมสั่งสอนเรียนรู้ทางด้านศีลธรรมเป็นหลัก จากปัญหาเหล่านี้เองปัจจุบันทำให้คณะสงฆ์ไทยได้ตื่นตัวในการมุ่งพัฒนาวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางในการช่วยเหลือสังคมให้เกิดสันติสุขสอดคล้องกับกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ได้ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ โดยให้วัดเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรม ดังจะเห็นได้จากการจัดกิจกรรม “ไหว้พระ ๑๐ วัด สืบสิริสวัสดิ์ ๑๐ รัชกาล” จนเป็นที่นิยมของพุทธศาสนิกชนในการนำพาครอบครัวเดินทางเพื่อท่องเที่ยว ศึกษาธรรมะ ไหว้พระ สักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำบุญตักบาตร สวดมนต์ ฟังธรรม ปฏิบัติธรรม สืบสานวิถีพุทธ เรียนรู้วิถีวัฒนธรรมและวิถีชุมชน เป็นการกระตุ้นให้เกิดความรักศรัทธาในพระพุทธศาสนา สามารถนำเอาหลักธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อเป็นรากฐานในการดำรงชีวิตและเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขเพราะฉะนั้นจึงเป็นจังหวะและโอกาสดีของวัดต่างๆ ในการปรับตัวพัฒนาวัดเพื่อรองรับการท่องเที่ยวในรูปแบบที่เหมาะสม

เพื่อให้วัดนั้นกลับมามีบทบาทสำคัญเป็นศูนย์กลางของชุมชนได้ในมิติของท่องเที่ยวควบคู่กับการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาชีวิตและจิตใจ ที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติด้านการเสริมสร้างศักยภาพมนุษย์ซึ่งมุ่งเน้นให้คนไทยเกิดกระบวนการเรียนรู้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวนั้นว่าเป็นประเด็นที่ตออบใจยุทธศาสตร์ชาติและแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา คือ “พุทธศาสนามั่นคง ดำรงศีลธรรม นำสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน” สอดรับกับแผนต้นแบบ

โครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข พ.ศ.๒๕๖๑ – ๒๕๖๕ ซึ่งประเด็นนี้ผู้วิจัยมองว่าการจัดการการท่องเที่ยววิถีสันติภาพของวัดเพื่อให้ความยั่งยืน ต้องจัดการสร้างคุณค่าให้กับผู้มาเยือนและในขณะเดียวกันต้องจัดการสร้างการตระหนักรู้ถึงคุณค่าการมีส่วนร่วมของบ้าน วัด และชุมชน ตลอดจนการมีเครือข่ายความร่วมมือจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาการพัฒนาที่ทำให้เกิดความยั่งยืนนั้น ได้แก่ การพัฒนาตามหลักภาวนา ๔ ได้แก่ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ทั้งนี้พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ได้นำเสนอประเด็นนี้ผ่านการเรียนรู้แบบบูรณาทำให้เกิดความสมดุล ทั้ง ๔ มิติ ตามแนวพุทธสันติวิธี ได้แก่ เรียนรู้เพื่อให้ความรู้ เรียนรู้เพื่อให้อาไปทำเป็น เรียนรู้เพื่อใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่น และเรียนรู้เพื่อให้เกิดความเป็นมนุษย์ แนวทางนี้จะช่วยเสริมสร้างให้เกิดสังคมสันติสุข ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดนี้มีความสอดคล้องต่อการนำไปพัฒนาวัดให้เป็นการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนโดยมีสันติภาพเป็นจุดหมายปลายทางของการจัดการการท่องเที่ยว

จากเหตุผลความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเกิดแรงบันดาลใจในการศึกษาประเด็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบรร โดยผู้วิจัยเลือกแบบเจาะจงพื้นที่ ชุมชนวัดสารอด แขวงราษฎร์บูรณะ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร เป็นพื้นที่ศึกษา เพราะชุมชนวัดสารอด เป็นพื้นที่ที่มีต้นทุนการท่องเที่ยว แต่ยังขาดการจัดการการท่องเที่ยว โดยผู้วิจัยจะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายใต้กรอบการนำเอาพลัง “บวร” เป็นฐานในการพัฒนาให้เข้มแข็ง สร้างสรรค์ ให้ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนสืบต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย(กรณีเป็นบทความวิจัย/กรณีบทความวิชาการระบุวัตถุประสงค์การเขียน)

๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ บริบท สภาพปัญหา ความต้องการจำเป็นและแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบวร

๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธสันติวิธีที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบวร

๓.. เพื่อพัฒนา และนำเสนอการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบวร

๓. วิธีดำเนินการวิจัย/รูปแบบการวิจัย/ขอบเขตการวิจัย(กรณีเป็นบทความวิจัย)

๑. การศึกษาด้านเนื้อหาเชิงเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎี (Documentary Study) โดยผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ บริบท สภาพปัญหาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบรรทัดฐานแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตามศาสตร์สมัยใหม่ และงานศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒. การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) โดยผู้วิจัยได้ศึกษาโดยการลงพื้นที่เพื่อสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐานบริบทของพื้นที่กรณีศึกษา โดยเลือกพื้นที่แบบเจาะจง คือ วัดสารอด แขวงราษฎร์บูรณะ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร

๓. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) หรือกลุ่มเป้าหมาย ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง คือ คณะสงฆ์วัดสารอด ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดสารอด ประธานชุมชนรวมน้ำใจวัดสารอด อุบาสกอุบาสิกาวัดสารอด ผู้เชี่ยวชาญการท่องเที่ยว รวมจำนวน ๕๐ รูป/คน

๔. เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการศึกษา ผู้วิจัยเลือกเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เมื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎี วัตถุประสงค์ของการวิจัยแล้วผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือเชิงคุณภาพ โดยกำหนดประเด็นในการศึกษา สร้างแนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวิจัยและพัฒนา การควบคุมคุณภาพเครื่องมือ ใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) (Cohen, and Manion, 1994 as cited in Lincharearn, 2015) ได้แก่ บุคคล เวลา สถานที่ และนำเอาข้อมูลที่ได้จากการศึกษาขั้นตอนที่ ๑-๓ มาบูรณาการ ตามหลักพุทธสันติวิธีกับศาสตร์สมัยใหม่ ให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบรรทัดฐานผู้วิจัยร่างรูปแบบที่เกิดจากการสังเคราะห์เอกสาร ตรวจสอบคุณภาพรูปแบบด้วยการให้ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวได้พิจารณาและแสดงความคิดเห็น รับรองความเหมาะสมในการนำไปทดลองใช้นำร่องกับพื้นที่กรณีศึกษา จัดประชุมสัมมนา และจัดกิจกรรม “ท่องเที่ยวตามทางสว่าง” ณ วัดสารอด แขวงราษฎร์บูรณะ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร กล่าวโดยสรุป คือ การสัมภาษณ์ (In-depth Interviews) การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) ศึกษาและติดตามผลการปฏิบัติการในพื้นที่

๕. การรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยใช้การรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักด้วยการบันทึก MP3 บันทึกวิดีโอ การจดบันทึกภาคสนาม (Field Note) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่ม จดบันทึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และภาพถ่ายกิจกรรม เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๖. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการสังเคราะห์จัดหมวดหมู่ข้อมูล ลดทอนข้อมูล และจัดกระทำข้อมูล เกี่ยวกับบริบท สภาพปัญหาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบรรทัดฐาน แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตามศาสตร์สมัยใหม่

๗. สรุปผลการศึกษาวิจัย และการนำเสนอผลการศึกษาวิจัย (Presentation of the Research Results) ผู้วิจัยดำเนินการจัดประชุมนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ และรับฟังความเห็นสาธารณะสำหรับงานวิจัยเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบรรทัดฐาน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบรรทัดฐาน

๔. ผลการวิจัย (กรณีเป็นบทความวิจัย)

ผลการวิจัยนี้ได้ค้นพบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ ๑ การวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบรรทัดฐาน” ผลการวิจัยสามารถตอบได้ตามวัตถุประสงค์ดังนี้

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ บริบท สภาพปัญหา ความต้องการจำเป็นและแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบรรทัดฐาน ผลการวิจัย พบว่า บริบทการท่องเที่ยวของวัดสารอดในปัจจุบันทางวัดได้จัดการท่องเที่ยวของวัดสารอด โดยความร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนดังกล่าว นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดสารอด จุดแข็งที่สำคัญคือความร่วมมือกันระหว่างบรรพบุรุษ “บ้าน วัด ราชการ” ได้ร่วมกันดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวขึ้นในวัดสารอด ซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนวัดสารอด

สภาพปัญหาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดหลังจากที่มีการเปิดการท่องเที่ยว “เที่ยวไปตามทางสว่างโมเดล” ของวัดสารอด คือ การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ยังไม่เป็นระบบทำให้การต้อนรับการท่องเที่ยวขาดช่วง และขาดจุดบริการ

อำนวยความสะดวกที่พร้อมอยู่เสมอ ซึ่งการท่องเที่ยวภายในวัดสารอดยังไม่เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป ส่วนใหญ่จะมีเพียงกลุ่มนักท่องเที่ยวคือคนในชุมชน ที่แวะเข้ามาเที่ยวกราบสักการะหลวงพ่อรอด ซึ่งเป็นพระประธานในวิหารมีอายุหลายร้อยปี นอกจากนั้นยังขาดบุคลากรที่เพียงพอต่อการบริหารจัดการ และขาดบุคลากรที่มีความรู้ความเข้าใจในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ขาดกิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างสร้างสรรค์ เป็นวัดเก่าแก่แต่ไม่สามารถทำให้วัดมีจุดแข็งมีความโดดเด่นดึงดูดผู้มาเดินทางมาท่องเที่ยวได้

จะอย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยว ภายในใต้แนวคิด "เที่ยวไป ตามทางสว่าง โมเดล" มีการเรียนรู้ตลอดเส้นทางทางการท่องเที่ยว แต่เมื่อสถานการณ์โควิดระบอบหนักทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ได้งดเว้นเพื่อป้องกันการแพร่ระบาด ทำให้การท่องเที่ยวได้หยุดกิจกรรมลง แต่ก็ยังมีผู้คนเดินทางมากราบสักการะหลวงพ่อรอดอยู่เป็นระยะ ๆ แต่มีจำนวนน้อย

๒) ความต้องการจำเป็นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบวร

พบว่า ต้องการให้วัดสารอดเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ต้องการพัฒนาวัดสารอดโดยอาศัยพลังบวรร่วมกันขับเคลื่อนการพัฒนาการท่องเที่ยวให้สามารถดำเนินการจัดการท่องเที่ยวขึ้นในวัดสารอดได้อย่างมีประสิทธิภาพก็จะทำให้เกิดเศรษฐกิจที่ดีขึ้นในชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดรายได้ และการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมก็จะเกิดประสิทธิภาพ มีบุคลากรที่เพียงพอในการบริหารจัดการ ทำให้คนในชุมชนเกิดความอยู่ดีกินดี มีรายได้เพียงพอต่อการดำเนินชีวิต ได้มีวัดเป็นศูนย์กลางที่พึ่งของชุมชน ได้ปฏิบัติธรรม สวดมนต์ไหว้พระ เจริญจิตภาวนา และศึกษาเรียนรู้หลักในการดำเนินชีวิตโดยมีวัดสารอดเป็นศูนย์กลางได้อย่างแท้จริงต่อไป

๓) แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบวรพบว่า แนวคิดการพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยว ได้ว่า จำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยว ด้วยการอาศัยกิจกรรมภายในวัด ศาสนสถาน ศาสนบุคคลหรือบุคลากรในวัด สิ่งแวดล้อม หลักการพัฒนาวัดเพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการท่องเที่ยวนั้น เบื้องต้นควรจัดทำแผนผังและดำเนินการให้เป็นรูปแบบ มีคณะกรรมการ เพื่อระดมความคิดและร่วมกัน มีการประชุมปรึกษาหารือกันเป็นประจำ ภายใต้การบริหารจัดการด้านการวางแผน การจัดองค์การ การขึ้นใจ และ การควบคุม ด้วยวิธีการและแนวทางที่เหมาะสม พร้อมทั้งมีการ ทบทวนพันธกิจ การวางแผน การดำเนินการพัฒนา การติดตามและการประเมินผลอย่าง

สม่ำเสมอ ในขณะที่เดียวกันการพัฒนาต้องให้สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ภายใต้วิสัยทัศน์ว่า “พุทธศาสตร์มั่นคง ดำรงศีลธรรม นำสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน” ด้วย

นอกจากนั้น การพัฒนาวัดจะต้องคำนึงถึงสำคัญของการเป็นศูนย์กลางของชีวิตบุคคลในชุมชน อย่าปล่อยให้วัดหมดความสำคัญลงเพราะในอดีตวัดเดิมที่นั่นวัดเคยเป็นศูนย์กลางที่เกี่ยวข้องกับชีวิตบุคคลทั้งหลายตั้งแต่เกิดจนตายมาแล้ว และอย่าให้วัดในเมืองกลายเป็นเพียงที่จอดรถ อย่าให้วัดชนบทเงียบเหงาเหมือนวัดร้าง วัดทุกวัดไม่ควรเน้นพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ กราบไหว้ ขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ทั้งนี้ การพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนนั้น จำเป็นต้องดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมของประชาชน โดยหลักการมีส่วนร่วมในมิติทางพระพุทธศาสนาเป็นการนำพาผู้เกี่ยวข้องให้เกิดการเรียนรู้เส้นทางแห่งปัญญา ที่ต้องอาศัยพัฒนาทางกาย ทางพฤติกรรมหรือสังคม การยกระดับจิตใจจนนำไปสู่ปัญญาในการแก้ปัญหา ดังนั้น ในงานวิจัยจึงได้นำเสนอประเด็นมิติของการพัฒนา วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่พัฒนาจิตและปัญญาเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์ที่ ๒ ผลการวิจัยพบว่า พุทธสันติวิธีที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายใต้กรอบบรร คือ หลักอริยสัจ ๔ กล่าวคือ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมหากไม่ทราบปัญหาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมก็อาจจะทำให้เกิดการพัฒนาขึ้นมาเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างแท้จริง จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาปัญหาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนอกจากนั้น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมถ้ากำหนดให้ล้งบวรเข้ามามีบทบาทสำคัญเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวก็จำเป็นที่จะต้องศึกษาปัญหากับล้งบวรที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพราะบวร คือ บ้าน วัด ราชการหรือโรงเรียน ในพื้นที่ชุมชนย่อมรู้ปัญหาของการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนของตนเองได้ดี โดยวิเคราะห์ได้ว่า ปัญหา คือ ความเปลี่ยนแปลง ความทรุดโทรมของอาคารสถานที่เพื่อการท่องเที่ยวเกิดความทรุดโทรม ห้องน้ำไม่เพียงพอ สถานที่จอดรถไม่เพียงพอ ต่อการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ขาดมัคคุเทศก์นำเที่ยว กิจกรรมการท่องเที่ยวไม่ตอบโจทก์ความต้องการ ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว สาเหตุ คือ สาเหตุที่เกิดความเปลี่ยนแปลงเพราะขาดการดูแล ขาดการพัฒนาปรับปรุงเพิ่มเติม ขาดมัคคุเทศก์นำเที่ยว ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว มีบุคคลที่เข้าออกพื้นที่ท่องเที่ยวได้ตลอดเพราะเป็นพื้นที่เปิดไม่มีกำหนดเวลาเปิดปิดเนื่องจากมีถนนทางวัดที่ชาวชุมชนสัญจรไปมา เป้าหมาย คือ ต้องการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้สามารถเสริมสร้างรายได้แก่ชาวชุมชน ทำให้การท่องเที่ยวสามารถ

ส่งเสริมการเสริมสร้างสัมมาชีพให้แก่ชาวชุมชน ทำให้นักท่องเที่ยวที่มีความสุขกับการท่องเที่ยวด้วยการบริการที่ดี มีสถานที่อำนวยความสะดวกเพื่อเอื้อต่อการท่องเที่ยว และมีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สร้างสรรค์ที่ส่งเสริมปัญญาและคุณธรรมแก่นักท่องเที่ยว และวิธีการ เป็นแนวทางหรือขั้นตอนในการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ที่ ๓ ผลการออกแบบองค์ประกอบของ BAIPHO Model มีอยู่ ๖ ประการ คือ ๑) B = Boss ผู้นำ ๒) A = Activity กิจกรรม ๓) I = Information ข้อมูล ๔) P = Peace ความสุข ๕) H = Highlight โดดเด่น และ ๖) O = Owner ความเป็นเจ้าของ ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า

๑) B = Boss ผู้นำ

ผู้นำมีวิสัยทัศน์มุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการเสริมสร้างสติปัญญา และคุณธรรมให้เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนวัดสารอดได้จัดประชุมประกาศนโยบายให้คณะสงฆ์ได้รับทราบเกี่ยวกับการดำเนินการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายใต้กรอบพลังบวรโดยพุทธสันติวิธี โดยนำเอาไบโพธิ์โมเดลมาลงสู่การดำเนินการพัฒนา เมื่อผู้นำที่พร้อมขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดสารอดจึงทำให้การดำเนินการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เพื่อรองรับการท่องเที่ยวให้เกิดความพร้อมต้อนรับนักท่องเที่ยว จึงนับว่า ผู้นำมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะเจ้าอาวาสผู้มีอำนาจหน้าที่และสามารถอำนวยความสะดวกให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างเป็นรูปธรรมและรวดเร็วหากกำหนดให้เป็นนโยบายและนำพระสงฆ์สามเณรอุบาสกอุบาสิกาพร้อมด้วยพลังภาคีเครือข่ายภายใต้กรอบพลังบวรมาร่วมกันดำเนินการขับเคลื่อนและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดต่อไป

๒) A = Activity กิจกรรม

จัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธเน้นการสนทนาธรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักท่องเที่ยว โดยนำสื่อประดิษฐ์ปริศนาธรรมเป็นสื่อในการทำกิจกรรมในโครงการฯ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดสารอดโดยมีวัดสารอดเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนวัดสารอดได้ร่วมกันดำเนินการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดสารอด ตามความต้องการจำเป็นของชุมชน

ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดสารอดจึงกำหนดเส้นทางการท่องเที่ยวเป็น ๙ ไบโพธิ์ เพื่อเป็นเส้นทางกิจกรรมการท่องเที่ยวสำหรับนักท่องเที่ยวจะได้เที่ยวชมและกราบ

สักการะหลวงพ่อรอดพร้อมทำกิจกรรมสร้างสรรค์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดต่อไปดังต่อไปนี้ คือ ไบโพธิ์ที่ ๑ จุดเคาะระฆัง ไบโพธิ์ที่ ๒ จุดรับผ้าขาว ไบโพธิ์ที่ ๔ จุดต่อเทียนชัย ไบโพธิ์ที่ ๓ จุดรับเครื่องสักการะบรมครูบูชาหลวงพ่อดอด ไบโพธิ์ที่ ๕ จุดกราบสักการะ ไบโพธิ์ที่ ๖ จุดดับเทียนชัย ไบโพธิ์ที่ ๗ จุดปริศนาธรรมไก่เจาะกระเปาะไข่ ไบโพธิ์ที่ ๘ จุดเขียนคำอธิษฐานและเขียนบันทึกการเยี่ยมชม ไบโพธิ์ที่ ๙ จุดรับของที่ระลึก

๓) I = Information ข้อมูล

จัดทำข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจุดต่าง ๆ ให้ชัดเจนสอดคล้องตามน่าสนใจ เพื่อกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวอยากเรียนรู้เพื่อเสริมธรรมเสริมปัญญา การสร้างการรับรู้ด้วยการประชาสัมพันธ์ด้วยเครื่องมือต่าง ๆ ทั้งออนไลน์และออฟไลน์โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออกแบบก่อนการทำประชาสัมพันธ์ วัดสารอดพยายามออกแบบให้ดึงดูด เข้าใจง่าย และโดดเด่นสะดุดตา การออกแบบป้ายจุดต่าง ๆ เพื่อให้ข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและจัดองค์ประกอบของข้อมูลให้น่าสนใจและเข้าใจได้ง่าย สร้างการรับรู้ให้จำง่าย ทั้งองค์ความรู้และข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ของวัดสารอด ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์และข้อมูลคตินิยมคำสอนต่าง ๆ ที่จะช่วยให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้และเกิดสติปัญญา รวมไปถึงการออกแบบปริศนาธรรมให้เป็นเครื่องมือในการอธิบายธรรมะสำหรับการนำเที่ยวในวัดสารอดตามจุดต่าง ๆ ข้อมูลมีจำนวนมากแต่สามารถที่จะจัดการข้อมูลที่มีอยู่ให้เป็นระบบติดตั้งไว้ตามจุดต่าง ๆ อย่างเหมาะสม และวัดสารอดเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีเส้นทางท่องเที่ยวภายในวัดแต่ละจุดท่องเที่ยวนั้นมีข้อมูลและองค์ความรู้และวิธีการปฏิบัติกิจกรรมแต่ละจุดได้อย่างชัดเจนทำให้นักท่องเที่ยวสามารถร่วมกิจกรรมได้อย่างสร้างสรรค์

๔) P = Peace ความสงบ

การบริการดูแลใส่ใจอำนวยความสะดวกนำเดินตามเส้นทางท่องเที่ยวชุมชนแก่นักท่องเที่ยวสร้างความสุขและความประทับใจในการต้อนรับ ตลอดเส้นทางเดินท่องเที่ยวในวัดสารอด นักท่องเที่ยวได้รับการบริการใส่ใจอำนวยความสะดวกตลอดเส้นทางท่องเที่ยวสามารถที่จะสร้างความสุข มีรอยยิ้ม และรู้สึกอบอุ่นใจที่ได้รับการต้อนรับ จนเกิดความความประทับใจในการบริการต้อนรับ ตลอดเส้นทางเดินตามเส้นทางท่องเที่ยวแต่ละจุดในวัดสารอด ตลอดเส้นทางท่องเที่ยวมีความสุขใจที่ได้ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามจุดต่าง ๆ และความสุขที่เกิดขึ้นคือความสุขกายใจจิตใจ มีการบริการให้นักท่องเที่ยวได้รับความสุข จัด

บรรยากาศเส้นทางท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้เกิดความสนใจและให้ความร่วมมือในการเจริญ
ภาวนาเพื่อความสงบกาย วาจา ใจ ทำให้นักท่องเที่ยวได้รับความสุขจากความสงบ

๕) H = Highlight โดดเด่น

การประชาสัมพันธ์เพื่อปลูกอัตลักษณ์ให้เกิดความโดดเด่นเป็นที่น่าจดจำและถูกกล่าว
ขานอย่างสร้างสรรค์ เป็นการสร้างการรับรู้ในวงกว้างโดยการทำให้อัตลักษณ์ที่มีอยู่ในแหล่ง
ท่องเที่ยวมีความสวยงามเป็นที่น่าสนใจและโดดเด่นสะท้อนอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว การ
สร้างภาพลักษณ์ที่ดีของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้โดดเด่น จึงมีความสำคัญที่จะสร้างชื่อเสียง
เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง และมีการประชาสัมพันธ์สร้างความโดดเด่นให้เกิดขึ้นในโลกออนไลน์
เพื่อสร้างการรับรู้สมัยใหม่ที่สามารถทำให้เป็นที่รู้จักได้อย่างรวดเร็ว ประกอบกับการมีทะเล่า
เรื่องราวสำคัญ ๆ ในแหล่งท่องเที่ยวเพื่อสร้างการรับรู้และการจดจำ ความโดดเด่นที่มีก็จะ
กลายเป็นจุดแข็งของแหล่งท่องเที่ยวและเป็นที่รู้จักทำให้ใคร ๆ ก็อยากเดินทางมาท่องเที่ยวใน
แหล่งท่องเที่ยว สำหรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดสารอด โดยมีวัดสารอดเป็นแหล่งท่องเที่ยว
ของชุมชนที่ดำเนินการพัฒนาให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชน มีหลวงพ่อรอดที่เป็นที่รู้จักของ
คนในชุมชนเพราะเป็นพระเก่าแก่คู่วัดสารอดมาอย่างยาวนานการที่จะทำใหหลวงพ่อรอดโดดเด่น
ขึ้นมาได้ต้องทำประชาสัมพันธ์เล่าขานตำนานหลวงพ่อรอด และออกแบบประชาสัมพันธ์อย่าง
ต่อเนื่องทั้งสื่อออนไลน์และออฟไลน์

๖) O = Owner ความเป็นเจ้าของ

ชาวชุมชนมีรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมรู้สึกเข้าถึงการท่องเที่ยว
และมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการแสดงออกถึงความเป็น
เจ้าของด้วยการมีส่วนร่วมดำเนินการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ชุมชนได้มาร่วมรับผิดชอบ
และร่วมรับผลประโยชน์ เช่น การให้พื้นที่สำหรับชาวชุมชนได้ขายของฟรีในวัดช่วงเทศกาลสำคัญ
ต่าง ๆ ให้พระสงฆ์สามเณรในวัดได้ร่วมกันต้อนรับปฏิบัติสนธการกับนักท่องเที่ยวพระสงฆ์สามเณรใน
วัดก็จะได้มีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวและเป็นโอกาสในการเจริญศรัทธาและเผยแผ่
พระพุทธศาสนา

วัดสารอดให้โรงเรียนได้มามีส่วนในการเข้าร่วมกิจกรรมและนำเอาศักยภาพของ
นักเรียนมาแสดงในวัดเมื่อมีกิจกรรมหรือเทศกาลสำคัญ เช่น วัดได้จัดงาน ๑๙๔ ปีได้ร่มบารมี

หลวงพ่อรอด จำนวน ๘ วัน ๘ คืน ผู้อำนวยการเรียนวัดสารอด ได้นำนักเรียนมาแสดง ศิลปะวัฒนธรรมและเล่นดนตรีไทยตลอดงาน กันนับว่าเป็นส่วนหนึ่งในการร่วมมือกันทำให้ กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดเกิดสีสันมีบรรยากาศที่น่าท่องเที่ยวด้วยเสียง บรรเลงที่เด็กชั้นประถมศึกษามานั่งเล่นดนตรีและแสดงศิลปะวัฒนธรรมเนื่องในงานในฐานะ เจ้าของงานหรือเจ้าบ้านเพราะเป็นภาคีเครือข่ายความร่วมมือการดำเนินการท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมวัดสารอดนั่นเอง

ในส่วนของการมีสำนักงานเขตราชภัฏบูรณะที่ให้ความร่วมมืออย่างต่อเนื่อง พร้อม ให้การสนับสนุนและนำเอาโครงการดี ๆ กิจกรรมดี ๆ ที่สร้างสรรค์มาจัดในวัดสารอดที่เป็น ศูนย์กลางของชุมชน เพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเช่น กิจกรรมเทศกาลวันลอย กระถาง การประกวดกระถาง และให้ความร่วมมือในการนำเจ้าหน้าที่สำนักงานเขตราชภัฏบูรณะ เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ รวมถึงการช่วยทำความสะอาด จัดเตรียมงาน อำนวยความสะดวก การจราจร นับว่าเป็นการแสดงพลังความร่วมมือในฐานะภาคีเครือข่ายเพื่อรองรับการท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี

๕. อภิปรายผล (กรณีเป็นบทความวิจัยที่ต้องอภิปรายผล ถ้ามี)

จากผลการวิจัยและข้อค้นพบดังที่กล่าวมาในผลการวิจัยนั้น ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผล จากการศึกษาวิจัยการพัฒนาสามเณรภายใต้กรอบบรรพชาโดยพุทธสันติวิธีของวัดสารอด กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีประเด็นที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า บริบทการท่องเที่ยวของวัดสารอดใน ปัจจุบันทางวัดได้จัดการท่องเที่ยวของวัดสารอด โดยความร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชน จุดแข็ง ที่สำคัญคือการร่วมมือกันระหว่างบรรพชา “บ้าน วัด ราชการ” ได้ร่วมกันดำเนินการพัฒนาการ ท่องเที่ยวขึ้นในวัดสารอด ปัญหาในปัจจุบัน คือ การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ ยังไม่เป็นระบบทำให้การต้อนรับการท่องเที่ยวขาดช่วง และขาดจุดบริการ อำนวยความสะดวกที่พร้อมอยู่เสมอ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวสามารถกำหนด แผนการพัฒนาเกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้โดยการให้มีเป้าประสงค์เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับการ เรียนรู้ เสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนและการทะนุบำรุงศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม มุ่ง รักษาความสงบเรียบร้อยและสร้างสังคมสันติสุข ภายใต้การปรับสภาพแวดล้อม ภูมิทัศน์ โดยรอบให้อำนวยต่อการกระบวนการเรียนรู้เพราะเน้นให้นักท่องเที่ยวได้เป็นผู้ลงมือปฏิบัติ

จัดการเรียนรู้สมดุล เป็นที่พึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวด้านบวกโดยความรู้สึกละเอียดสูลงสู่การหล่อหลอมให้นักท่องเที่ยวเป็นพลเมืองที่ดีอันเป็นพื้นฐานสังคมสันติสุข ทั้งนี้ การพัฒนาระบบการบริหารจัดการเชิงเครือข่ายเพื่อเสริมสร้างกลไกการตลาดและการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนโดยอาศัยกิจกรรมการท่องเที่ยว การจัดองค์กรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมการพัฒนาศักยภาพบุคลากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมการพัฒนาระบบเครือข่ายของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว จะทำให้เกิดการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างเป็นระบบและกำหนดเป็นนโยบายเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระสุธีรัตนบัณฑิต ดร. (สุทิพย์ อากาศโร) และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม: นโยบาย ผลกระทบ และการจัดการเชิงเครือข่ายเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์และทางวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน ผลการวิจัยพบว่า ๑. การพัฒนาระบบการบริหารจัดการเชิงเครือข่ายของชุมชนและผู้ประกอบการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในอาเซียนนั้น มีความเกี่ยวข้องกับฝ่ายต่างๆ

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ พบว่า พุทธสันติวิธีที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายใต้กรอบบวร คือ หลักอริยสัจ ๔ กล่าวคือ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมหากไม่ทราบปัญหาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมก็ไม่ว่าจะทำให้เกิดการพัฒนาขึ้นมาเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างแท้จริง จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องศึกษาปัญหาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม นอกจากนั้น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมถ้ากำหนดให้พลังบวรเข้ามามีบทบาทสำคัญเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาปัญหากับพลังบวรที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพราะบวร คือ บ้าน วัด ราชการหรือโรงเรียน ในพื้นที่ชุมชนย่อมรู้ปัญหาของการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนของตนเองได้ดี ปัญหา คือ ความเปลี่ยนแปลง ความทรุดโทรมของอาคารสถานที่เพื่อการท่องเที่ยวเกิดความทรุดโทรม ห้องน้ำไม่เพียงพอ สถานที่จอดรถไม่เพียงพอ ต่อการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ขาดมัคคุเทศก์นำเที่ยว กิจกรรมการท่องเที่ยวไม่ตอบโจทก์ความต้องการ ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว สาเหตุ คือ สาเหตุที่เกิดความเปลี่ยนแปลงเพราะขาดการดูแล ขาดการพัฒนาปรับปรุงเพิ่มเติม ขาดมัคคุเทศก์นำเที่ยว ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว มีบุคคลที่เข้าออกพื้นที่ท่องเที่ยวได้ตลอดเพราะเป็นพื้นที่เปิดไม่มีกำหนดเวลาเปิดปิดเนื่องจากมีถนนทางวัดที่ชาวชุมชนสัญจรไปมา เป้าหมาย คือ ต้องการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้สามารถเสริมสร้างรายได้แก่ชาวชุมชน ทำให้การท่องเที่ยวสามารถส่งเสริมการเสริมสร้างสัมมาชีพให้แก่ชาวชุมชน ทำให้นักท่องเที่ยวเที่ยวมีความสุขกับการ

ท่องเที่ยวด้วยการบริการที่ดี มีสถานที่อำนวยความสะดวกเพื่อเอื้อต่อการท่องเที่ยว และมีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สร้างสรรค์ที่ส่งเสริมปัญญาและคุณธรรมแก่นักท่องเที่ยว และวิธีการ เป็นแนวทางหรือขั้นตอนในการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างแท้จริง ทั้งนี้ หลักอริยสัจ ๔ เป็นกรอบเพื่อการศึกษาพัฒนาเชิงพุทธที่เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาและเพื่อรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเชิงพุทธได้เป็นอย่างดี เพราะจะทำให้แก้ไขปัญหาได้ตรงจุดและเกิดแนวทางร่วมกันพัฒนาอย่างชัดเจน ทำให้การท่องเที่ยวเชิงพุทธเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยวัดเป็นศูนย์กลางในการจัดการการท่องเที่ยว สอดคล้องกับ งานวิจัยของ พระปลัด บุญเลิศ กตปุญโญ (สุทธิมาลย์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธ: กรณีศึกษา วัดใหญ่บางพลากด ผลการศึกษาพบว่า นักท่องเที่ยวมีความเห็นเกี่ยวกับการจัดการ ด้านพุทธศิลป์ เห็นว่า เป็นแหล่งเรียนรู้ ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น เป็นแหล่งพักผ่อนและให้ความเพลิดเพลินใจได้ดี มีความสวยงามของพุทธ ศิลปภายในวัด ในด้านการให้บริการ โดยภาพรวม อยู่ในระดับดีมาก มีภาชนะรองรับ ขยะตามจุดต่างๆ ไว้บริการอย่างทั่วถึง ด้านความสะดวกสบายในการท่องเที่ยว โดยภาพรวม อยู่ใน ระดับมากเห็นว่าห้องน้ำสะอาดเหมาะสมกับเป็นวัดท่องเที่ยวที่มีกิจกรรมเพียงพอ ด้านแหล่งเรียนรู้ที่มีสาระประโยชน์ โดยภาพรวม อยู่ในระดับดีมาก นักท่องเที่ยวมีความเห็น เกี่ยวกับการจัดการ เห็นว่า แหล่งศึกษาเรียนรู้ด้านธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรมที่มีในวัดเป็น แหล่งเรียนรู้ได้เหมาะสม นักท่องเที่ยวมีความเห็นว่า แนวทางในการพัฒนาจิตใจและปัญญา คือ ได้รับ ความรู้และหลักการในทำบุญทำทาน ได้รับแนวทางในการดำเนินชีวิตเป็นการไม่ประมาทในชีวิต ดำเนิน ชีวิตด้วยความมีสติ และผลที่ได้รับจากการเดินทางมาท่องเที่ยวได้รู้สึกมีความสุข

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ พบว่า

ผลการออกแบบองค์ประกอบของ BAIPHO Model มีอยู่ ๖ ประการ คือ ๑) B = Boss ผู้นำ ๒) A = Activity กิจกรรม ๓) I = Information ข้อมูล ๔) P = Peace ความสุข ๕) H = Highlight โดดเด่น และ ๖) O = Owner ความเป็นเจ้าของ สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของ ขวัญญา สุขคร และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิจัยเรื่องยุทธศาสตร์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการ: ตามแนวคิดลำปางเมืองที่ไม่หมุนตามกาลเวลา ผลการวิจัยพบว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการ: ตามแนวคิดลำปางเมืองที่ไม่หมุนตามกาลเวลา ๑๐ ยุทธศาสตร์ ภายใต้รูปแบบของ MAUNGKHWAN Model ประกอบด้วย ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การปรับระบบการบริหารจัดการ เพื่อไปสู่การท่องเที่ยวเพื่อคนทั้งมวล (M:

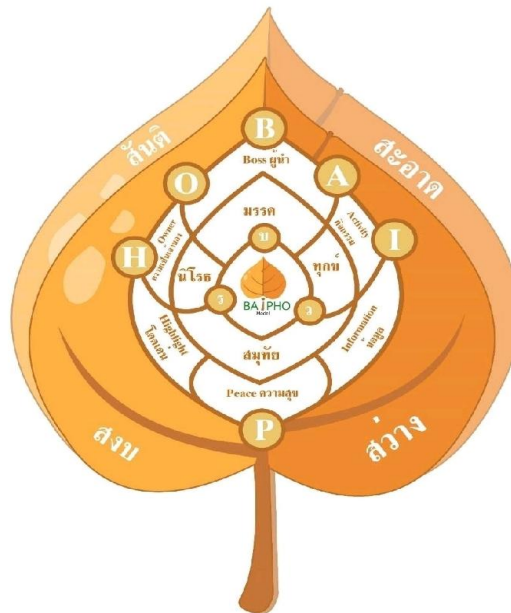
Manageable Tourism for All) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว (A: Adopted Tourism Resources for Management) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ สร้างเอกภาพและการบูรณาการในการบริหารจัดการท่องเที่ยว (U: Unity and Integration in Tourism Management) ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การสร้างระบบเครือข่ายท่องเที่ยวที่เข้มแข็ง (N: Network for Strengthening Tourism) ยุทธศาสตร์ที่ ๕ ปรับรูปแบบการสนับสนุนการท่องเที่ยวจากภาครัฐ (G: Government Support Restructuring for Tourism) ยุทธศาสตร์ที่ ๖ การจัดการความรู้ในทุกส่วนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว (K: Knowledge Management in Tourism) ยุทธศาสตร์ที่ ๗ เตรียมความพร้อมในส่วนของบุคลากรการท่องเที่ยว (H= Human Resource Development for Tourism) ยุทธศาสตร์ที่ ๘ สร้างความมั่งคั่งในเชิงคุณค่าและมูลค่าทางการท่องเที่ยวเชื่อมโยงการพัฒนาในทุกมิติ (W: Whole Value Tourism Management) ยุทธศาสตร์ที่ ๙ กิจกรรมที่หลากหลายเพื่อรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวและเชื่อมโยงธุรกิจที่เกี่ยวข้อง (A= Activities Supporting Tourism for all) ยุทธศาสตร์ที่ ๑๐ การเชื่อมโยงเครือข่าย ระดับชุมชน ระดับชาติ และนานาชาติ (N= Networks Building in Community, National and International Level) ซึ่งงานวิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการนำนโยบายสู่การปฏิบัติเพื่อขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการ: ตามแนวคิดลำปางเมืองที่ไม่หมุนตามกาลเวลาให้สำเร็จนั้น จะต้องได้รับความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องในทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ทิศทางการพัฒนา การกำหนดยุทธศาสตร์ การนำยุทธศาสตร์ไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการดำเนินงานทั้งระบบ ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวจะต้องกำหนดให้เป็นวาระแห่งจังหวัดว่าด้วยการท่องเที่ยวโดยเฉพาะ และควรมีแผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบบูรณาการของจังหวัดเป็นกรอบในการพัฒนาการท่องเที่ยวของทุกภาคส่วนในจังหวัด และการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมทุกภาคส่วนจะต้องบูรณาการการดำเนินงานในทุกระดับตั้งแต่ในระดับยุทธศาสตร์ การบูรณาการระดับแผนงานโครงการ การบูรณาการการใช้ทรัพยากรร่วมกันและการบูรณาการดำเนินงาน

๖. องค์ความรู้ใหม่ (Originality and New Body of Knowledge) สำคัญวารสารเน้นให้มี

ผลการออกแบบองค์ประกอบของ BAIPHO Model มีอยู่ ๖ ประการ คือ ๑) B = Boss ผู้นำ ๒) A = Activity กิจกรรม ๓) I = Information ข้อมูล ๔) P = Peace ความสุข ๕)

H = Highlight โดดเด่น และ ๖) O = Owner ความเป็นเจ้าของ ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า ๑) B = Boss ผู้นำ ผู้นำมีวิสัยทัศน์มุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการเสริมสร้างสติปัญญาและคุณธรรมให้เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๒) A = Activity กิจกรรม จัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธเน้นการสนทนาธรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างการท่องเที่ยว ๓) I = Information ข้อมูล จัดทำข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจุดต่าง ๆ ให้ชัดเจนสะดุดตาน่าสนใจ ๔) P = Peace ความสงบ การบริการดูแลใส่ใจอำนวยความสะดวกนำเดินตามเส้นทางท่องเที่ยวชุมชนแก่นักท่องเที่ยวสร้างความสงบสุขและความประทับใจในการต้อนรับ ตลอดเส้นทางเดินท่องเที่ยว ๕) H = Highlight โดดเด่น การประชาสัมพันธ์เพื่อปลูกอัตลักษณ์ให้เกิดความโดดเด่นเป็นที่น่าจดจำและถูกกล่าวขานอย่างสร้างสรรค์ เป็นการสร้างการเรียนรู้ในวงกว้างโดยการทำให้อัตลักษณ์ที่มีอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวมีความสวยงามเป็นที่น่าสนใจและโดดเด่นสะท้อนอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว ๖) O = Owner ความเป็นเจ้าของ ชาวชุมชนมีรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมรู้สึกเข้าถึงการท่องเที่ยวและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการแสดงออกถึงความเป็นเจ้าของด้วยการมีส่วนร่วมดำเนินงานจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ชุมชนได้มาร่วมรับผิดชอบและร่วมรับผลประโยชน์ ทั้งนี้ ยุทธศาสตร์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการจึงต้องกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวมีการระบบบริหารจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยว สร้างเอกภาพและการ บูรณาการในการบริหารจัดการท่องเที่ยว สร้างระบบเครือข่ายท่องเที่ยวที่เข้มแข็ง ปรับรูปแบบการสนับสนุนการท่องเที่ยวจากภาครัฐ การจัดการความรู้เตรียมความพร้อมในส่วนของคุณภาพบุคลากรทางการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความมั่งคั่งในเชิงคุณค่าและมูลค่าทางการท่องเที่ยวเชื่อมโยงการพัฒนาในทุกมิติ อาศัยกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวและเชื่อมโยงธุรกิจที่และการเชื่อมโยงเครือข่าย ระดับชุมชน ระดับชาติ และนานาชาติ จึงทำให้การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายใต้กรอบบรรทัดฐานโดยพุทธสันติวิธีเกิดการขับเคลื่อนและเห็นผลชัดอย่างเป็นรูปธรรม

ภาพที่ ๑ “การทอเกี่ยวเชิงวัฒนธรรมภายใต้กรอบบรรทัดฐานโดยพุทธสันติวิธี BAIPHO MODEL”

ภาพที่ ๒ “คำอธิบาย 6 components ของBAIPHO MODEL”

องค์ความรู้ใหม่อีกอันคือ ๔ ส ได้แก่ ๑. สะอาด ๒. สะดวก ๓. สงบ ๔. สวย

๗. สรุป

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในปัจจุบันเกิดจากความร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนร่วมมือกันพัฒนาให้เกิดขึ้น แต่ยังมีปัญหาด้านการบริหารจัดการยังไม่เป็นระบบ ขาดจุดบริการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ชุมชนต้องการให้วัดสารอดเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพราะวัดสารอดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเขตราชบุรีบูรณะ ส่วนแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวข้องเน้นการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวสามารถกำหนดแผนการพัฒนาเกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้โดยการให้มีโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้รับการเรียนรู้ เสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนและการทะนุบำรุงศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม มุ่งรักษาความสงบเรียบร้อยและสร้างสังคมสันติสุข พุทธสันติวิธีที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายใต้กรอบบวร คือ หลักอริยสัจ ๔ กล่าวคือ ๑) ทุกข์ ค้นหาปัญหาที่แท้จริงเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่ามีปัญหาอะไรบ้าง ๒) สมุทัย ค้นหาสาเหตุที่แท้จริงว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเกิดจากอะไร ๓) นิโรธ กำหนดเป้าหมายให้ชัดเจนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อประโยชน์อะไร และ ๔) มรรค การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีแนวทางวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและบรรลุเป้าหมายได้อย่างไร และการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดสารอดตามรูปแบบเรียกว่า BAIPHO Model มีองค์ประกอบอยู่ ๖ ประการ คือ ๑) B = Boss ผู้นำ ผู้นำมีวิสัยทัศน์มุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๒) A = Activity กิจกรรม จัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ๓) I = Information ข้อมูล จัดทำข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวจุดต่าง ๆ ให้ชัดเจนสะดุดตาน่าสนใจ ๔) P = Peace ความสุข มีมัคคุเทศก์น้อยนำเดินตามเส้นทางท่องเที่ยวสร้างความสุขและความประทับใจในการต้อนรับ ๕) H = Highlight โดดเด่น การประชาสัมพันธ์เพื่อปลุกอัตลักษณ์ให้เกิดความโดดเด่นเป็นที่น่าจดจำ ๖) O = Owner ความเป็นเจ้าของ ชาวชุมชนมีรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของการท่องเที่ยวและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวละการศึกษาวิจัยครั้งนี้ทำได้องค์ความรู้ใหม่ เรียกว่า ๔ ส ได้แก่ ๑. สะอาด ๒. สะดวก ๓. สงบ ๔. สวย

๘. ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยขอเสนอแนะนำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาวิจัย “การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบวร” ดังต่อไปนี้

๑. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัย “การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดสารอดภายใต้กรอบบวร” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายดังต่อไปนี้

๑.๑ รัฐบาลควรให้การสนับสนุนการพัฒนาต่อยอดไบโพรธีโมเดลซึ่งสามารถพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืน สร้างความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนในพื้นที่ชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม

๑.๒ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา นำเอาไบโพรธีโมเดล เป็นต้นแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาพื้นที่ชุมชนให้เกิดการท่องเที่ยว กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนแห่งใหม่ที่จะช่วยเสริมสร้างสัมมาชีพอื่น ๆ ตามมาให้แก่ชาวชุมชนเกิดความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้

๒. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

ชุมชนต่าง ๆ สามารถนำแนวทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไปใช้ในการพัฒนาพื้นที่ชุมชนตนเองให้เกิดกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนแห่งใหม่ได้ หรือ สามารถนำเอาไบโพรธีโมเดลเป็นกรอบในการออกแบบและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ของชุมชนตนเองได้

ผู้นำในชุมชนรวมตัวกันเพื่อนำเอาไบโพรธีโมเดลมาลงสู่การขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและมีการจัดฝึกอบรมเสริมสร้างองค์ความรู้การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตามแนวทางของไบโพรธีโมเดลได้

๓. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นดังต่อไปนี้

๓.๑ การพัฒนามัคคุเทศก์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยพุทธสันติวิธี

๓.๒ รูปแบบการพัฒนาสัมมาชีพชุมชนเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากโดยพุทธสันติวิธี

๓.๓ กระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายใต้กรอบบวรโดยพุทธสันติวิธี

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ไหว้พระ ๑๐ วัด สืบสิริสวัสดิ์ ๑๐ รัชกาล, (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๖.

กรณีศึกษา คำดี “วัดและศาสนสถานในมิติของการท่องเที่ยว”. วารสารบัณฑิตศึกษามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒, (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๘): ๑๗๗ - ๑๗๘.

ขวัญภา สุขคร และคณะ. “การศึกษาวิจัยเรื่องยุทธศาสตร์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการ: ตามแนวคิดลำปางเมืองที่ไม่หมุนตามกาลเวลา”. รายงานการวิจัย, (ศูนย์การศึกษานอกที่ตั้งลำปาง, มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, (๒๕๖๐) : หน้า ก-ค.

ฝ่ายสาธารณูปการ มหาเถรสมาคม, “แผนยุทธศาสตร์และแนวปฏิบัติโครงการวัดประจำ รัฐ สร้างสุข พ.ศ. ๒๕๖๑ – ๒๕๖๕”, (นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๖๒), : ๑๒.

ฝ่ายสาธารณูปการ มหาเถรสมาคม, “แผนยุทธศาสตร์และแนวปฏิบัติโครงการวัดประจำ รัฐ สร้างสุข พ.ศ. ๒๕๖๑ – ๒๕๖๕”, (นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๖๒), : ๑๙.

พระปลัดบุญเลิศ กตบุญโญ (สุทธิมัลย์). “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธ: กรณีศึกษา วัดใหญ่บางพลากด”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐. บทคัดย่อ.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. พุทธสันติวิธี: การบูรณาการหลักการและเครื่องมือจัดการความขัดแย้ง. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๕๔. หน้า ๑๕.

พระราชมณี และคณะ, “แผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ๒๕๖๐ – ๒๕๗๙ “การนำนโยบายสู่การปฏิบัติ”, ในฐานข้อมูลสื่ออิเล็กทรอนิกส์: <http://www.buddhism4.com/web/download/book%201.pdf> ๑๒ มีนาคม ๒๕๖๕.

พระสุธีรัตนบัณฑิต ดร. (สุทิตย์ อาภากร) และคณะ, “การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม: นโยบาย ผลกระทบ และการจัดการเชิงเครือข่าย เพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์และทางวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน” ในรายงานการวิจัย สำนักงาน

คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (๒๕๖๐):
บทคัดย่อ.

สำนักงานเลขานุการของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ สำนักงานคณะกรรมการ
พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “ร่างยุทธศาสตร์ชาติ ฉบับเสนอสมานิติแห่งชาติ
มิถุนายน๒๕๖” ในฐานข้อมูลสื่ออิเล็กทรอนิกส์

http://www.nesdb.go.th/download/document/SAC/NS_DraftplanJune2018F.pdf

๑๕ กันยายน ๒๕๖๕.

อรศรี งามวิทยาพงศ์ และคณะ. กลยุทธ์พื้นที่ คื่นธรรม นำเมือง. กรุงเทพมหานคร:
สถาบันอาศรมศิลป์, ๒๕๖๐): ๑๓.

